

С.В. Орлик
(м. Кіровоград)

УКРАЇНСЬКЕ ПОВІТОВЕ МІСТО І ВЕЛИКА ВІЙНА: ПРОДОВОЛЬЧІ ПРОБЛЕМИ ТА РІСТ ЦІН

Стаття присвячена проблемам фінансової політики російського уряду в Україні в роки Першої світової війни. На прикладі повітового міста Єлисаветграда Херсонської губернії (нині м. Кіровоград) досліджено окремі аспекти життєдіяльності міста та його мешканців, які виникли в роки Першої світової війни. Досліджено динаміку цін на такі продукти й предмети першої необхідності, як борошно, сіль, цукор, крупу/пшона, олію/рослинну, картоплю, капусту, випечений хліб та м'ясні продукти, керосин, вугілля, дрова, сірники за 1914–1917 рр. Проаналізовано причини, які в умовах війни впливали на ріст цін. Розглянуто заходи, що вживалися органами місцевого самоврядування міста у складних умовах воєнного часу для утримання цін на товари й продукти першої необхідності.

Ключові слова: Перша світова війна, ціни, податки, Єлисаветград, продовольчі товари, такси, земські установи, міська дума, міська управа, Російська імперія.

Перша світова війна була розпочата 1 серпня 1914 року, але неминучість вступу Російської імперії у війну прогнозувалася й раніше. Її подих відчувався в усьому устрої соціального та економічного життя імперії ще до офіційного оголошення війни, а особливо на територіях українських губерній, які були територіально найближчими до кордонів з боку противника — «територія України ставала потенційно головним театром воєнних дій між Росією та Німеччиною і Австро-Угорщиною»¹. У війні брало участь близько 4 млн українців, при цьому, так історично склалося, по різні боки військового протистояння, з них 3,5 млн — на боці Росії, а ще 250 тис. — на боці Австро-Угорщини². Із самого початку війни загострилися всі прогалини в економіці країни як у галузі промисловості та транспорті, так і в сільському господарстві. Початок війни зумовив необхідність вирішення життєво необхідного, першочергового питання — це проблеми продовольчого забезпечення як армії, так і мирного населення. Постійно зростаючі потреби провіанту для армії, проведення військових ревізій, поспішна перебудова економіки на військовий лад, проблеми перевезення вантажів, особливо залізничним транспортом, швидке зростання цін і спекуляції призвели до нестачі продуктів і предметів першої необхідності у містах і промислових регіонах. Якщо продовольчі постачання армії уряд брав під власний контроль, то проблеми харчового забезпечення мирного населення урядові кола вважали справою суто місцевого самоврядування і самих громадян, які

мали поповнювати власні запаси продуктів через приватну торгівлю або підсобне господарство. Лише у другій половині 1916 р. імперський уряд зрозумів, що невпинний процес нестачі продуктів і зростання дорожнечі на продукти першої необхідності, сировину та робочі руки необхідно ставити під контроль шляхом створення Особливого комітету для боротьби з дорожнечею. Такий комітет було створено відповідно до Закону «Про затвердження положення про Особливий комітет для боротьби з дорожнечею»³ від 29 липня 1916 р. № 1766, в якому визначалися склад, завдання та функції комітету, що стосувалися вивчення ситуації на продовольчому ринку, виявленні негативних причин, які впливали на погіршення становища на ньому та, відповідно, вживання заходів щодо їхнього усунення. Запропоновано запровадити координацію роботи з ліквідації та послаблення обставин, які викликали підвищення цін. Слід відмітити, що створення цього комітету було запізним і малоефективним.

Проблеми економічної історії періоду Першої світової війни в частині продовольчого становища в Російській імперії знайшло певне відображення в історіографії переважно радянського періоду. Проте через заідеологізованість досліджень ці питання розглядалися доволі упереджено, хоча в деяких із них міститься значний фактичний матеріал. Серед таких дослідників слід відмітити праці М.Д. Кондратьєва, П.І. Ляшенко, Й.Т. Щербини, А.К. Кошика, М.А. Рубача, А.М. Анфімова, С.М. Дубровського, Т.М. Китаніної, В.Я. Лаверичева, А.Л. Сидорова та ін. Всі ці дослідження були загального плану, без особливої уваги українським губерніям, щоб не акцентувати увагу на вагомому значенні України як годувальниці для всієї імперії. Новий етап розвитку економічної історії, який настав після проголошення незалежності України, сприяв повному розглянути продовольчий стан імперії періоду Першої світової війни, через призму особливостей, які мали місце саме в цих регіонах. Щодо наукового доробку сучасних вітчизняних учених, то особливе значення мають праці О.П. Реєнта, Н.О. Шапошнікової, М.А. Якименко, Б.А. Кругляка та ін.

Повітове місто Єлисаветград Херсонської губернії (нині обласний центр м. Кіровоград) знаходилося далеко від лінії фронту, але зміна життєвого укладу була відчутна в усіх сферах існування міської громади. Беззаперечно, головним питанням для життєдіяльності людей завжди є продовольче забезпечення, особливо для містян, у яких не було ніякого підсобного господарства, і які повністю залежать від наявності продуктів на базарах в магазинах. У протоколі засідання Єлисаветградської міської думи відмічалось про те, що на початку війни відбулося значне скорочення експорту сільськогосподарської продукції, що для економіки країни було негативним явищем, але це стало позитивним для наповнення внутрішнього ринку продуктами харчування і призвело до тимчасового зменшення цін на них. У цьому ж протоколі наводилися конкретні приклади падіння цін: «Так, наприклад, у Київській губ. ціна на яйця упала з 22–25 коп. за 10 шт. до 9–7 коп., на сибірське масло з 13 руб. до 8 руб. за пуд. У м. Єлисаветграді можна відмітити зменшення ціни на ячмінь, пшеницю, деякою мірою на жито, по ячменю з 70 коп. до 50–60 коп.; по пшениці з 1 р. 05 коп. до 85 коп., по житю з 78 коп. до 65 коп.»⁴. Але такий стан спостерігався декілька місяців на

початку війни. У подальшому ціни почали стрімко зростати, інколи досягали критичних розмірів. Втручання міської влади у процес утримання цін було конче необхідним. Так, відповідно до циркуляра херсонського губернатора від 25 липня 1914 р. за № 2248, міській управі було доручено встановити довідкові ціни на предмети першої необхідності, за винятком хліба та м'яса, для яких були затверджені окремі такси у порядку вимог ст. 63 (п. 12) та ст. 78 (розділ I п. 4) Миського положення у редакції 1892 р.⁵ При цьому, встановлені міською думою такси попередньо погоджувалися й затверджувалися херсонським губернатором. У подальшому, відповідно до постанови міської думи від 14 грудня 1914 р., такси на хліб були замінені на довідкові ціни та внесені до загального списку предметів першої необхідності, за якими встановлювалися довідкові ціни.

Враховуючи важливість і серйозність даного питання, міська дума із самого початку встановлення довідкових цін тісно співпрацювала з біржовим комітетом⁶. На їх спільних засіданнях встановлювалися довідкові ціни на такі продукти та предмети першої необхідності: борошно, сіль, цукор, крупу/пшоно, сало, олію/рослинну, картоплю, капусту, ковбасу, керосин, вугілля, дрова, сірники і такса на хліб (додатки А, Б, В, Г) і такси на м'ясні продукти (додаток Д).

Складність і значущість цих проблем спонукала міську управу вийти з ініціативою у думу з доповіддю про необхідність організації Особливої комісії, якій доручити завдання щодо складання довідкових цін та інші питання з врегулювання постачання мирному населенню продуктів харчування і палива. Спеціальну особливу комісію з урегулювання цін на предмети першої необхідності було створено 1 вересня 1914 р.⁷ У своїй роботі вона тісно співпрацювала з біржовим комітетом, а також на її засідання запрошувалися представники міської поліції та робітники від місцевих заводів. Усього в першому складі комісії було 9 членів з правом голосу, потім стало 15. Крім того, до її складу з дорадчими голосами входили представники філій банків (Російського та Об'єднаного), робітники найбільших заводів міста землеробних машин і сільськогосподарських млинів А.Л. Шкловського, землеробних машин акціонерного товариства «Р. і Т. Ельворті», Товариства Єлисаветградського машинобудівного і чавуноливарного заводу В.А. Яскульського, землеробних машин і знарядь акціонерного товариства «Е. Бургард і Ко»), а також представники міської товарної біржі, Товариства споживачів та делегованих містян⁸.

Основними завданням комісії було не тільки вивчення цінової ситуації на місцевих ринках та встановлення нормальних довідкових цін, а й визначення потреб міста в обсягах продуктів першої необхідності та прийняття заходів щодо своєчасного їх постачання. На початку роботи комісії з метою встановлення плановірності роботи її було розділено на три підкомісії, між якими було закріплено відання за окремими предметами першої необхідності. На практиці виявилось, що форма роботи у підкомісіях була малоефективною і було ухвалено всі рішення приймати на загальних засіданнях комісії. При цьому було розширено перелік предметів першої необхідності, до них зарахували: макарони, мило, оселедці, цибулю, оцет, стеаринові свічки, сіно, солону та овес.

У подальшому зазначені переліки предметів першої необхідності постійно змінювалися й до середини та кінця війни значно скоротилися.

За великим рахунком, на початку діяльності комісія не мала ніяких дієвих механізмів впливу на формування цін, часто встановлення довідкових цін зводилося до простої реєстрації фактичних змін цін на ринку в бік збільшення. У доповіді Комісії з урегулювання цін на предмети першої необхідності в міську думу зазначалося, що «все це знаходилося у повній залежності від факторів, які спричиняли підвищення ринкових цін. Важливо підкреслити те, що на самому початку своєї діяльності комісія повинна була лише констатувати підвищення цін у силу певних причин, які знаходилися поза компетенцією комісії»⁹. А причини росту цін в умовах війни були різними. Так, у протоколі засідання Єлисаветградської міської думи від травня 1915 р. називалися такі: «1) підвищення податків; 2) ускладнення транспортного підвозу; 3) спекуляція всіх типів; 4) інтендантські закупки для армії; 5) мораторій на вивіз продовольчих товарів з регіону; 6) видача суд банкам під заставу зернового хліба»¹⁰.

Підвищення податків розглядалося органами місцевої влади як неминуче явище. Саме військові події зумовили прийняття урядом надзвичайних заходів із збільшення акцизу на цукор, сірники, керосин та встановлення особливого військового податку в різних розмірах на різноманітні товари першої необхідності за перевезення їх залізничним транспортом. Саме введення військового податку на товари за перевезення їх залізничним транспортом значно підвищили їхні ціни для кінцевих споживачів. Так, місцева газета «Голос Юга» у грудні 1914 р., щодо постачання вугілля в місто відмічала: «в общем, по настроению рынка, выяснилось, что цены на уголь не высокие, и если уголь достигает до потребителя по высоким ценам, то это потому, что стоят высокие цены на дубликаты, в виду значительных косвенных налогов, связанных с погрузкой»¹¹. Подібна ситуація складалася і з іншими товарами, які перевозилися залізничним транспортом.

У доповіді в міську думу голови Комісії з урегулювання цін на предмети першої необхідності влітку 1915 р. зазначалося: «Що стосується спекуляції, то її слід розглядати особливо обережно, оскільки вона може поширитися не тільки на місцеві ринки, а й більш широкі райони. У зв'язку з цим, звичайно змінюється і характер боротьби з нею. Так, підвищення ціни місцевими продавцями, якщо вони не знаходяться у безпосередній залежності від заводчиків і фабрикантів окремих галузей промисловості, може бути стриманим місцевою владою. В той час торговці, котрі залежні від фабрикантів не місцевого ринку, самі майже не здатні спекулювати»¹². Наприклад, якщо розглянути ситуацію з цукром, що виникла у березні 1915 р., то наполегливі клопотання щодо підвищення ціни на нього були пов'язані з тим, що правління заводів домовилися й зобов'язали своїх місцевих агентів підняти ціни. В такому разі місцева влада була не в змозі запобігти підвищенню ціни і вимушена приймати рішення про підвищення довідкових цін, щоб не залишити місто без цукру. Ціни на цукор зростали і це при тому, що обсяги виробництва цукру по врожаю 1914 р. досягли 91 млн пудів, що на 6 млн пудів більше за попередній рік. А останні телеграми

від Київського біржового комітету, так званого цукрового «центру», вказували на укладені угоди за підвищеними цінами.

Звичайно, спекуляції товарами першої необхідності контролювалися з боку влади, поліцією і торговельними наглядачами від міської управи, часто самі громадяни писали заяви до міської управи, вказуючи конкретні факти порушення встановлених цін (такс) торговцями¹³. Процес масової спекуляції можна констатувати у місті Єлисаветграді з 1915 р. і наступні роки, про це свідчать постійні публікації у місцевій газеті «Голос Юга», в яких повідомлялося про притягнення до адміністративної відповідальності у певних розмірах громадян за ті чи інші спекулятивні правопорушення. Так, наприклад, власника млина у м. Новомиргород, який «за продажу муки по цене выше установленной оштрафован губернатором в 3000 руб. с заменой 3 месяцами тюрьмы»¹⁴, мешканку м. Новоукраїнки «за скупку с целью перепродажи овощей... подвергнуть штрафу в 5 руб. с заменой 2 дня тюрьмы», 12 мешканців села Братське «за искусственное повышение цен на предметы первой необходимости оштрафованы в 200 руб. каждый с заменой 1½ мес. тюрьмы», мешканця м. Новомиргород «за повышение цен на предметы первой необходимости оштрафовать в 50 руб. с заменой 2 дня тюрьмы»¹⁵, мешканка м. Єлисаветграда «оштрафована на 25 руб. с заменой 5 суток тюрьмы за продажу сахара по цене выше установленной», а 3-х мешканців м. Єлисаветграда «за неразрешённую продажу денатурированного спирта подвергнуть заключению в тюрьме на 3 месяца»¹⁶ кожного та ін.

Одним із важливих факторів, який спричиняв проблеми з продовольством та паливом можна вважати розбалансованість транспортних підвозів, значна частка яких приходилася саме на залізничний транспорт. Пропускна спроможність залізничних доріг Півдня імперії ще до 1913 р. була наскільки низькою, що це призводило до накопичення хліба на станціях¹⁷, а після початку війни ці проблеми лише ускладнилися. Ще до початку війни особливу складність мали хлібні перевезення. З метою упорядкування та координації масових перевезень залізничним транспортом ще у 1906 р. урядом були створені порайонні комітети, значення яких підвищилося у роки війни. З метою підвищення оперативності вирішення питань постачання продуктів залізничним транспортом у м. Єлисаветграді було вирішено взаємодіяти з порайонним комітетом від імені міської управи, а не через комісію.

Гострою стала й проблема постачання та росту цін на паливо різного типу: вугілля, дрова та керосин як для населення, так і для промисловості. «У деяких власників були певні запаси, а в інших, навпаки, справи доходили майже до зупинки підприємств»¹⁸. Враховуючи такий стан, комісія порушила питання про створення спеціального органу, завданням якого було здійснювати рівномірний розподіл між підприємствами вугілля і дров за потребою. Рішення про створення розподільчого бюро було прийнято 1 грудня 1914 р., до складу якого входили представники військового відомства, адміністрації, земства і міста. Повноваження щодо розподілу нарядів на вугілля здійснював особливий виконавчий орган з представників комісії, біржового комітету та розподільчого бюро, який, у свою чергу, напяму взаємодіяв з порайонним комітетом.

Готуючись до першої зими періоду війни, враховуючи, що неминучим буде питання задоволення потреб паливом населення, особливо найбіднішого, яке не в змозі було забезпечити себе необхідними запасами, 15 вересня 1914 р. комісією було прийнято рішення про розширення міського вугільно-дров'яного складу. В подальшому він заповнювався мірою можливості, але постійний ріст цін (наприклад, ціна закупки дров коливалася в межах від 13 коп. до 28 коп. за пуд; ціна закупки вугілля — в межах від 27½ коп. до 36 коп. за пуд) та затримки з постачанням негативно впливали на вирішення паливної проблеми.

Так, у таблиці 1 наведено обсяги заготівлі дров та вугілля по розподільчому паливному складу м. Єлисаветграда за першу зиму війни 1914–1915 рр.

Таблиця 1

Обсяги заготівлі дров та вугілля по розподільчому паливному складу м. Єлисаветграда за 1914–1915 рр.¹⁹

Назва палива	Закупка			Продаж			Залишки
	кількість (пуд)	сума (руб. коп.)	середня ціна (коп./пуд)	кількість (пуд)	сума (руб. коп.)	середня ціна (коп./пуд)	кількість (пуд)
Дрова	51 054	8309,31	16½	20 831	3464,18	16½	30 223
Вугілля	24 282	6908,09	35	15 789	5468,82	35	8493
Всього	75 336	15 217,40	–	36 620	8933,00	–	38 716

Фактична середня ціна закупівлі дров становила 16½ коп., враховуючи, що біля 80% закупівлі було зроблено за ціною від 13 коп. до 16 коп., крім того, дана ціна враховувала витрати на транспортування в розмірах від 2 коп. до 2½ коп. за пуд та витрати на усушку.

Перша зима війни для міста, у забезпеченні паливом була подолана з деякими складнощами, і це при тому, що у населення та на промислових підприємствах були певні запаси палива, здійснені ще до початку війни у травні–червні 1914 р. Створивши розподільчий паливний резерв, міська влада нівелювала ажіотаж на паливному ринку і певною мірою вплинула на утримання росту цін на ці товари. Весною–літом 1915 р., коли стало всім зрозуміло, що ця війна не буде короткотерміновим явищем, а це всерйоз і надовго, у квітні 1915 р. місцева влада прийняла постанову про закупівлю запасів дров у розмірі 200 тис. пудів та вугілля на 100 тис. пудів виключно для цілей боротьби з дорожнечею у наступний осінньо-зимовий період. На виконання цієї постанови комісією було закуплено 60 тис. пудів вугілля антрацита за вигідною ціною в 23 коп. та 23½ коп. за пуд. Ціна часто залежала від тарифу за пуд/франко вагона станції відправлення, та ½ коп./пуд комісійних.

Що стосується заготівлі дров'яного палива, то темпи росту фактичних цін на дрова перевищували майже всі предмети й продукти списку товарів першої

необхідності (ціна закупівлі виросла з 13 коп. до 28 коп. за пуд — це більше ніж удвічі (115,4%). Лісоторговці тримали ціни і не поступалися навіть влітку, розуміючи, що це сезон заготівлі дров для всіх споживачів, не говорячи про зиму, коли попит на дрова був максимальним. Виходячи з такого стану, комісія звернулася з клопотанням за № 4531 від 19 квітня 1915 р. до херсонського губернатора та до начальника Одеського військового округу за № 1537 від 6 червня 1915 р. про дозвіл на нормування цін на дрова. Крім того, маючи у регіоні природні лісові ресурси, міська управа звернулася до губернатора з клопотанням за № 7571 від 29 травня 1915 р. про виділення у Чорноліському лісництві Херсонської губернії 15 десятин лісу в розпорядження міської управи, що дало можливість заготовити біля 350–400 тис. пудів деревини та сприяло утриманню росту цін на місцевому ринку. Така практика продовжувалася і в наступні роки. Так, місцева газета «Голос Юга» від 8 листопада 1916 р. № 258 повідомляла, що «после 4-х месячной переписки, земской управе, наконец разрешён управлением землеустройства отвод 6 десятин леса в Злынской даче на дрова для нужд земских учреждений. Управа, как известно, просила об отводе 10 десятин»²⁰. Пошуки постачальників дров для міста були постійними і навіть в інших губерніях. Так, влітку 1915 р. головою комісії було укладено угоду про закупівлю 35 тис. пудів дров дворічної вирубки на одній зі станцій Польської залізниці за ціною 23 коп./пуд., з доставкою до станції Єлисаветград²¹.

Якщо питання з паливом (вугіллям і дровами) частково вирішувалося за рахунок залучення регіональних ресурсів, то постачання керосину було проблемою, яка повністю залежала від транспортного підвозу у м. Єлисаветград з м. Баку або з інших місць Кавказького регіону. Відповідно, ціна значною мірою залежала від кількості пропозиції цього товару на ринку міста. А враховуючи те, що з грудня 1914 р. відбувалися значні затримки постачання керосину до станції м. Єлисаветграда, ціна на даний товар почала різко зростати.

Таблиця 2

Ціни на керосин у м. Єлисаветграді 1914–1916 рр., руб. коп./пуд.²²

Назва товару	1914 р.		1915 р.			1916 р.
	листопад	грудень	січень	лютий	березень	липень
Керосин	2-00	2-50	2-40	2-40	2-60	2-80

Крім того, на підвищення ціни на керосин впливав розвиток спекуляції. Чим менші запаси товару в місті, тим вищою ставала спекулятивна ціна. Тому для утримання цін у встановлених межах у місті було відкрито 7 міських керосинових лавок. Але найбільш дієвим заходом у вирішенні питання рівномірного забезпечення населення дефіцитними товарами такими, як керосин, дрова, вугілля і цукор було введення міською управою в середині 1916 р. карткової системи на ці групи товарів. Так, у газеті «Голос Юга» № 274 за 26 листопада 1916 р., зокрема, в опублікованій доповіді продовольчої комісії зазначалося:

«Раздача карточек ещё не закончена, учеть все последствия их введения ещё нельзя, но уже сейчас можно отметить одно заметное обстоятельство — это уменьшение очередей..., введение карточек внесло известное упорядочение в это дело и повлияло успокаивающим образом на население»²³.

Важливим питанням у вирішенні проблем забезпечення міста Єлисаветграда продуктами харчування було постачання борошна та випеченого хліба в достатній кількості та максимальне утримання цін від подорожчання на цей головний продукт. Слід відмітити, що такси на печений хліб встановлювалися й у мирний час, відповідно до ст. 127 Уставу «Про забезпечення народного продовольства», видання 1892 р.²⁴, але не так часто, як того потребували обставини військового часу. Так, у м. Єлисаветграді останні такси на печений хліб перед війною були встановлені ще в грудні 1910 р. у таких розмірах²⁵:

На печений хліб:

- Житній	0-02 руб. коп. за фунт
- Ситий чи пекльований	0-02½ руб. коп. за фунт
- Крупчастий	
1-го сорту	0-04½ руб. коп. за фунт
2-го сорту	0-04 руб. коп. за фунт
- Калачі	0-04 руб. коп. за фунт
- Пшеничний із сумішу 6 і 7 сорту	0-02½ руб. коп. за фунт
- Франзолі	
в/с	0-04½ руб. коп. за франзоль
1-го сорту	0-04 руб. коп. за франзоль
- Калачі з борошна в/с	0-05 руб. коп. за фунт.

Вперше після початку війни такси на печений хліб були встановлені у серпні 1914 р., тобто з періодом майже у чотири роки. За цей проміжок часу ціни на борошно зросли по всіх сортах у середньому на 20 коп. за пуд²⁶. Громадськість міста негативно відреагувала на збільшення цін на борошно, печений хліб, сіль і городину. У листі-заяві від 13 грудня 1914 р. до Єлисаветградської міської управи від робочих заводу акціонерного товариства «Р. і Т. Ельворті» було викладено свою позицію до подорожання продуктів харчування та клопотання щодо недопущення підвищення цін, а саме, «вообще нас крайне возмущают деяния торговцев тенденциозно стремящихся в такое тяжёлое время плотнее набивать свои карманы, а с других, что называется, сдирать кожу. А с кого же они силятся высасывать соки, не из тех же тощих семейств, кормильцы коих призваны проливать кровь за отчизну а таких семейств насчитывается добрая треть населения. Потребители такого разряда и при настоящих ценах живут впроголодь, что же будет при дороговизне, которую проектируют торговцы. По этому не трудно предположить, что дальнейшее повышение цены на муку, печённый хлеб, огородные овощи и прочие продукты первой необходимости вызовет недовольство и даже озлобление среди населения, а в особенности среди трудящегося класса, для которого высокие цены на вышеуказанные продукты, есть вопрос жизни»²⁷. Лист-заяву було підписано робочими заводу у кількості близько 600 осіб²⁸.

У додатку В наведено «довідкові ціни» та «обов'язкові ціни» на випечений хліб за 1914–1917 рр. у міст, з яких можна констатувати, що значний стрибок цін відбувся у лютому 1916 р. у середньому на 1 коп. за фунт та 30 коп. за пуд. У подальшому ціни почали стрімко зростати, майже щоквартально і до травня 1917 р. досягли показника росту в 2,4 раза по пшеничному хлібові і в 4 рази по житньому хлібові порівняно із серпнем 1914 р.

Оскільки на початку війни ціни на пшеницю не нормувалися, то ріст ціни на пшеницю переносився на борошно, як наслідок — і на випечений хліб. Інколи складалася така ситуація, коли ціни, встановлені комісією, повністю дублювали ринкові ціни і стримати їх було неможливо, «в таких випадках комісія вимушена була або підвищувати ціни, або відмовитися від цього і залишити місто в такій ситуації, коли даний предмет міг зовсім зникнути з продажу»²⁹. Вихід із такої ситуації було запропоновано міським головою Г.І. Волохіним на засіданні міської управи 16 лютого 1915 р. з подальшим винесенням цього питання на розгляд думи. А саме, з метою належного забезпечення населення міста хлібом та його здешевлення запропоновано відкрити міські лабази для продажу борошна населенню, в які в необхідній кількості повинно було постачатися борошно конкретно визначеними мірошниками: Барським, Вайсенбергом, Гришпуном, Дашевським та Овер'янським відповідно до поданих ними заяв від 14 лютого 1915 р. Вищевказані мірошники добровільно згодилися постачати необхідну кількість борошна. За розкладкою між собою частину в кредит за ціною на 10 коп. за куль, що було дешевше за ціни, установлені управою і затвержені херсонським губернатором та ще й з доставкою за свій рахунок. У доповіді зазначалося, що «така скидка дасть можливість постачати борошно в міські лабази не вище довідкових цін майже без витрат і при цьому будуть гарантовані якість і сортність борошна, чим будуть попереджені зловживання з однієї сторони і скарги з іншої»³⁰. Для улаштування лабазів та наявності оборотних коштів для закупівлі борошна було надіслано клопотання на розгляд думи щодо отримання дозволу на оформлення позики під векселя міста в державному казначействі на суму до 100 000 руб. Дане клопотання було задоволене і реалізоване на практиці. Оскільки здійсненням вищезазначеного проекту опікувалася комісія, вона й відзвітувала про те, що перша міська борошняна лавка розпочала свою роботу з 9 березня 1915 року. Про результати роботи цих магазинів зазначалося, що «судячи за приблизними підрахунками, комісія знаходить, що за перші два місяці торгівлі борошняна лавка окупила своє утримання», крім того, таким чином було посилено контроль за дотриманням сортності та якості борошна³¹ і стримано ріст цін на випечений хліб. Міська управа підійшла до вирішення даного питання комплексно і взяла на себе не тільки продаж готового випеченого хліба. Вирішено було самостійно закуповувати зерно, перемелювати його на орендованих млинах, випікати в орендованих пекарнях і продавати у міських лавках. Тільки таким чином планувалося поставити під контроль формування цін на готовий продукт — випечений хліб.

Цікавим фактом можна вважати пошуки дешевого зерна для міських пекарень не деінде, а у Сибіру (Челябінську). У лютому 1915 р. туди було спе-

ціально відряджено І.Г. Сахальського, який констатував про високі ціни на зерно і про ймовірні складнощі отримання вагонів для вивозу, а крім того, Челябінський біржовий комітет підтвердив існуючу там заборону на вивіз продовольчих товарів з регіону. Таким чином, вирішено зерно пшениці закуповувати у місцевих постачальників та перемелювати його на орендованих млинах³². У місцевій газеті «Слисаветградський день» від 27 лютого 1915 р. № 53 було надруковано оголошення такого змісту: «Пристаюючи до закупівлі пшениці для власного перемолу з метою продажу борошна населенню міста по заготівельній вартості, комісія просить звертатися з пропозиціями щодо продажу пшениці до голови комісії — члена управи М.С. Макарова...»³³, ця інформація передруковувалася і в інших номерах газет³⁴. Завдяки вищезазначеним заходам можна констатувати, що роздрібні ціни на випечений хліб утримувалися досить довго, до кінця 1915 р. (майже 1,5 року). До кінця 1916 р. відбувся стрибок ціни на хліб у два рази (див. додаток Б).

До грудня 1915 р. ціни на всі продукти і предмети першої необхідності (в т.ч. і ціни на борошно) встановлювалися виключно «довідковими цінами», які приймалися комісією з урегулювання цін на предмети першої необхідності, створеної при міській управі, та затверджувалися херсонським губернатором. У подальшому постановою головного начальника Одеського військового округу від 6 грудня 1915 р. за № 16955, було визначено, що ціни на борошно повинні встановлюватися «обов'язковими цінами» за 5-ти пудовий куль і затверджувалися уповноваженим по Херсонській губернії головою особливих зборів щодо обговорення та узгодження дій по продовольчих справах³⁵.

Із додатку В видно, що протягом 1914–1915 рр. ціни на пшеничне та житнє борошно встановлювалося по 7 сортах пшеничного борошна й окремо на житнє борошно без поділу на сорти³⁶. Із січня до вересня 1916 р. ціни на пшеничне борошно встановлювалися по 3-х нульових сортах вищого сорту та ще п'яти сортах (від 1-го до 5-го сорту), а з грудня 1916 р. ціни на пшеничне борошно встановлювалися лише по 3-х сортах (1–3-го сорту)³⁷. Продаж хліба здійснювався виключно на вагу.

Обов'язкові ціни на борошно друкувалися в газеті «Херсонські губернські відомості» та іншій місцевій пресі, а також тиражувалися відповідні листівки-оголошення, які розміщувалися в міській управі та інших людних місцях: на міських стовпах, щитах, торгівельних місцях³⁸. У цих оголошеннях зазначалися примітки, що містили основні вимоги до правил торгівлею борошном як із млинів, складів, так і магазинів, а саме: «1) на кулях борошна обов'язково повинні бути ярлики з відміткою сорту борошна; 2) на вимогу покупця повинні видаватися рахунки з відміткою сорту і ціни проданого борошна; 3) всі скарги щодо відмови відпуску борошна, видачі рахунків і вимог вищевказаних цін, які є встановлені, можуть подаватися в міську управу»³⁹.

У зв'язку з тим, що з грудня 1915 р. ціни на борошно встановлювалися не «довідковими цінами», а «обов'язковими цінами», до вищезазначених приміток додано пункти, які посилювали контроль за дотриманням цін на борошно, а саме: «4) встановлені ціни відповідно до номенклатури повинні строго застосо-

уватися млинами, та повинні бути обов'язково розміщені на млинах або і їх борошняних лавках. Ці ціни обов'язкові як для місцевої торгівлі, так і при продажу на вивіз; 5) винні особи у невиконанні вимог діючої постанови п. Уповноваженого по Херсонській губернії голови особливих зборів, що вступила в дію з дня її публікації, а також у відмові продажу борошна покупцям за вказаними цінами, або приховуванні борошна, будуть позбавлені волі у в'язницю чи фортецю на термін до 3-х місяців, або грошовому штрафу до 3000 рублів. до п.3) доповнено, що всі скарги щодо відмови відпуску борошна, видачі рахунків і вимог вищевказаних цін, які установлені, можуть подаватися не тільки в міську управу, а й до поліції та уповноважених членів міської думи»⁴⁰.

Проблеми спекуляції харчовими продуктами спричиняли ріст цін, а тому міська влада приймала рішення про відкриття міських лавок не тільки на життєво важливі товари такі, як борошно та випечений хліб, а й на м'ясо. Відповідно до ст. 127 Уставу «Про забезпечення народного продовольства», від 1892 р., навіть у мирний час з метою «запобігання довільного підвищення цін на найнеобхідніші продукти харчування, а саме на випечений хліб та м'ясо, міськими громадськими управліннями із затвердженням губернаторами та міськими начальниками у будь-яких випадках, коли на це виникне необхідність, встановлювати ціни, які називаються таксами»⁴¹. Звичайно, питання таксування цін на м'ясо у воєнний період є закономірним, така практика застосовувалася і в мирний час⁴². Такси на м'ясні продукти за 1914–1917 рр. по м. Єлисаветграду представлено у додатку Г. Із таблиці видно, що ціни на всі види м'ясних продуктів мали стабільну тенденцію до росту і складали від 300% до 700% за різними видами відносно до цін 1914 р. За весь досліджуваний період зменшення ціни на м'ясо відбувалося лише двічі: у вересні м'ясо ВРХ та у жовтні 1914 р. — на м'ясо свиней, порівняно з таксами, встановленими до війни 25 лютого 1914 р. (див. додаток Г). Це пов'язано зі скороченням експортних поставок як м'ясної продукції, так і фуражного зерна (кормів), що призвело до тимчасового перенасичення ринку та зниження собівартості продукції тваринництва. Така ситуація спостерігалася лише на початку війни. Починаючи з 1915 р., збільшення цін стало стабільним явищем. Темпи зростання цін на м'ясо-продукти пояснювалися різними причинами, в тому числі у листі торгівців свино-сального ряду на старому базарі в 3-й частині міста до міської управи зазначали про факти відправлення на Ригу та в інші міста вагонів, навантажених тушками забитої великої рогатої худоби і свиней, які були закуплені за цінами значно вищими за встановлені такси⁴³; у листі м'ясоторгівців російських та єврейських рядів міського базару до міської управи зазначалося, що «подрядчики, которые доставляют мясо для государственной армии, платят гораздо дороже против установленной таксы Городской Управой на мясо, и они покупают какаая есть рогатая скотина, а если нам приходится покупать, то очень дорого, так что нет такой возможности продавать по цене установленных такс»⁴⁴. Звичайно, в таких умовах утримати ціни від росту було дуже важко. Торгівельні наглядачі постійно контролювали торгівців м'ясом щодо дотри-

мання ними встановлених такс. На видних місцях торгівлі розміщувалися листівки з таксами на всі види м'ясопродуктів⁴⁵, окремо поширювалися листівки із попередженнями про заборону «искусственного повышения цен на предметы первой необходимости» та про відповідальність «за нарушение настоящих постановлений виновные подвергаются аресту в тюрьме до трёх месяцев или штрафа до трёх тысяч рублей»⁴⁶. З метою забезпечення населення міста м'ясом та утримання цін від подорожчання 25 травня 1915 р. у місті було відкрито муніципальну м'ясну лавку та прийнято рішення про відкриття ще декількох. До середини літа 1916 року ситуація з продажем м'яса та м'ясопродуктів погіршилася у зв'язку з прийняттям Закону «Про міри по скороченню споживання населенням м'яса і м'ясних продуктів від великої рогатої худоби, телят, овець, ягнят, свиней і поросят»⁴⁷ від 30 червня 1916 р. № 1621, в якому заборонявся забій тварин та продаж цих продуктів на базарах, площах, торгівельних закладах по вівторках, середах, четвергах і п'ятницях по всій імперії. У ці дні також заборонявся продаж м'ясних страв у ресторанах, громадських їдальнях, буфеттах, готелях, постійних дворах, вагонах-ресторанах та інших закладах громадського харчування. Що стосується забою тварин по п'ятницях, суботах і неділях, то кількість їх строго регламентувалася міськими управліннями, зборами міських уповноважених та повітовими земськими установами. За порушення вищезазначеного закону передбачено грошові стягнення у розмірах від 50 до 300 руб. або арештом терміном до 3-х років, за повторні правопорушення — позбавлення волі терміном від 3-х місяців до півтора року.

Крім вищезазначених заходів боротьби з дорожнечею на продукти харчування, комісія сприяла місцевому Товариству споживачів в його ініціативі щодо закупівлі продуктів першої необхідності та продажу їх по закупівельним цінам членам сімей призваних на війну містян. Для цих потреб Товариству споживачів надавалися необхідні кредити⁴⁸. Всім пільговим споживачам видавалися номерні картки, при пред'явленні яких вони могли придбати товари з магазинів споживчого товариства зі знижками, тобто по цінах закупки⁴⁹. У березні 1915 р. правління Єлисаветградського споживчого товариства запропонувало «безвозмездно как свой труд, так и труд служащих, а равно и свои складочные помещения, в собственном владении»⁵⁰.

Таким чином, на прикладі одного невеликого українського повітового міста Єлисаветграда (нині м. Кіровоград) ми дослідили окремі аспекти життєдіяльності міста та його мешканців, які спричинила Перша світова війна. Ми розглянули, які саме заходи вживалися органами місцевого самоврядування міста у складних умовах воєнного часу для утримання цін на товари та продукти першої необхідності. Розглянувши причини, які в умовах війни впливали на ріст цін, можна констатувати, що ліквідувати більшість з них на місцевому рівні було неможливо, адже вони не перебували в компетенції міської влади, а створювалися недалекоглядним імперським урядом. Мілітаристські замахы царської Росії залишили українські міста сам на сам зі своїми економічними проблемами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- ¹ *Реснт О.П.* Україна в імперську добу (XIX — початок XX ст.). — К.: Інститут історії України НАН України, 2003. — С. 263.
- ² *Котляр М., Кульчицький С.* Довідник з історії України. — К., 1996. — С. 236.
- ³ Об установлении положения об Особом Комитете для борьбы с дороговизною: ст. № 1766 // Собрание узаконений и распоряжений правительства. — № 215 от 12 августа 1916 г. — Отдел первый. — Офиц. изд. — Петроград.: Сенатская типография, 1916. — С. 2141–2142.
- ⁴ Державний архів Кіровоградської області (Держархів Кіровоградської обл.), ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 7–7зв.
- ⁵ Городовое Положение: № 8708 от 11 июня 1892 г. // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). — изд. 3-е. — В 33 т. — Офиц. изд. — С.-Пб.: Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии. — Т. 12, отд. 1. — 1895. — С. 430–465.
- ⁶ Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 107; оп. 11, спр. 30, арк. 39.
- ⁷ Там само, спр. 25, арк. 38.
- ⁸ Там само, арк. 8–12, 15, 35.
- ⁹ Там само, спр. 24, арк. 108.
- ¹⁰ Там само, арк. 7 зв.
- ¹¹ Голос Юга. — 1914. — № 314. — 23 декабря. — С. 3.
- ¹² Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 12 зв.–13.
- ¹³ Там само, спр. 69, арк. 540–542.
- ¹⁴ Голос Юга. — 1916. — № 258. — 8 ноября. — С. 3.
- ¹⁵ Там же. — № 270. — 21 ноября. — С. 2.
- ¹⁶ Там же. — 1916. — № 259. — 9 ноября. — С. 3; № 273. — 25 ноября. — С. 4.
- ¹⁷ *Приймук С.М.* Тарифна політика на залізницях Російської імперії // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія і філософія науки і техніки. — 2011. — Вип. 19. — С. 158–163 [с. 161] [Електронний ресурс]. — Режим доступу до журн.: savchuk.org.ua/Vestnik_DNU/24.pdf.
- ¹⁸ Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 108 зв.
- ¹⁹ Складена автором на основі Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 109–109 зв.
- ²⁰ Голос Юга. — 1916. — № 270. — 21 ноября. — С. 3.
- ²¹ Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 108–110.
- ²² Складена автором на основі Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 7 зв.; спр. 49, арк. 14.
- ²³ Голос Юга. — 1916. — № 274. — 26 ноября. — С. 3.
- ²⁴ Устав об обеспечении народного продовольствия: издание 1892 года. // Свод Законов Российской империи. — В 16 т. — Изд неофициальное. — С.-Пб.: Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1912. — Кн. пятая. — Т. 13. — 1912. — С. 1–80.
- ²⁵ Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 21, арк. 125.
- ²⁶ Там само, арк. 118–118 зв.
- ²⁷ Там само, арк. 109 зв.
- ²⁸ Там само, арк. 110–112 зв.
- ²⁹ Там само, спр. 24, арк. 108 зв.
- ³⁰ Там само, арк. 104.

³¹ Там само, арк. 110 зв.

³² Там само, арк. 111.

³³ Там само, спр. 30, арк. 61 зв.

³⁴ Там само, арк. 65–65 зв.

³⁵ Там само, спр. 24, арк. 68; спр. 49, арк. 4.

³⁶ Там само, арк. 68, 252, 253.

³⁷ Там само, спр. 49, арк. 18.

³⁸ Там само, спр. 24, арк. 15, 20.

³⁹ Там само, арк. 251–253.

⁴⁰ Там само, арк. 68.

⁴¹ Устав об обеспечении народного продовольствия: издание 1892 года. — Кн. пятая. — Т. 13. — С. 18.

⁴² Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 56, арк. 160.

⁴³ Там само, спр. 21, арк. 10.

⁴⁴ Там само, арк. 66.

⁴⁵ Там само, арк. 99.

⁴⁶ Там само, арк. 96.

⁴⁷ О мерах по сокращению потребления населением мяса и мясных продуктов от крупного рогатого скота, телят, овец, ягнят, свиной и поросят: ст. № 1621 // Собрание узаконений и распоряжений правительства. — № 193 от 16 июля 1916 г. — Отдел первый. — Офиц. изд. — Петроград.: Сенатская типография, 1916. — С. 1894–1895.

⁴⁸ Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 111 зв.

⁴⁹ Там само, спр. 35, арк. 19.

⁵⁰ Там само, арк. 2–2 зв.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2014 р.

УКРАИНСКИЙ УЕЗДНЫЙ ГОРОД И ВЕЛИКАЯ ВОЙНА: ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И РОСТ ЦЕН

Статья посвящена некоторым проблемам финансовой политики российского правительства в Украине в годы Первой мировой войны. На примере уездного города Елисаветграда Херсонской губернии (ныне г. Кировоград) исследованы отдельные аспекты жизнедеятельности города и его жителей, которые возникли в годы Первой мировой войны. Исследовано динамику цен на такие продукты и предметы первой необходимости, как мука, соль, сахар, крупу/пшено, масло/растительное, картофель, капусту, печённый хлеб и мясные продукты, керосин, уголь, дрова, спички за период 1914–1917 гг. Проанализированы причины, которые в условиях войны влияли на рост цен. Рассмотрены меры, принимаемые органами местного самоуправления города, в сложных условиях военного времени, для удержания цен на товары и продукты первой необходимости.

Ключевые слова: Первая мировая война, цены, налоги, Елисаветград, продовольственные товары, таксы, земские учреждения, городская дума, городская управа, Российская империя.

**UKRAINIAN COUNTY TOWN AND THE GREAT WAR:
THE FOOD PROBLEMS AND THE RISE OF PRICES**

This article puts the light on some problems of the financial policy of the Russian government in Ukraine during the World War I. On example of the county town of Elisavetgrad in Kherson province (nowadays the city of Kirovograd) studied some aspects of the life of the city and it's inhabitants which have arisen during the World War I. The dynamics of price changes for such of the products and basic necessities as: flour, salt, sugar, barley, wheat, oil, potatoes, cabbage, baked bread, meat products, kerosene, coal, wood and matches during the 1914–1917 years are investigated. The influencing reasons of the price growth in the time of the war are also analyzed. The steps taken by the local authorities to keep the prices of goods and basic products in the difficult wartime conditions are considered.

Keywords: *WWI, prices, taxes, Elisavetgrad, food, local self-government, the city council, city government, the Russian Empire.*

Додаток А

**Довідкові гуртові ціни на крупи за 1914–1917 рр. у м. Єлисаветграді,
руб. коп./пуд**

Станом на	Гречана		Манка біла	Пшоно просте	Ячна				Перлова						
	жарена	не жарена			№ 00	№ 0	№ 1	№ 2	№ 00	№ 0	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5
03.08.1914 р.	2-10	н\в	2-40	1-40	1-90	1-80	1-50	1-25	2-20	2-10	2-00	1-90	1-80	1-70	1-60
з 17.06.1915 р. по 22.03.1916 р.	2-60	2-27	2-80	1-60	2-10	2-00	2-65	1-40	2-60	2-50	2-40	2-20	2-10	2-00	1-90
з 22.03.1916 р. по 01.01.17 р.	не встановлювалися														
03.09.1917 р.	не встановлювалися				односортна 7-14				односортна 7-40						

Джерело: складено автором на основі: Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 49, арк. 1, 3, 4, 18, 23–25, 59; ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 64, 68, 251, 252, 256; ф. 78, оп. 11, спр. 30, арк. 6.

Довідкові гуртові ціни інші продукти та предмети першої необхідності за 1914–1916 рр. у м. Єлисаветграді,
руб. коп./пуд

Станом на	Сіль	Мака- рони	Кар- топля**	Капуста**	Олія			Цукор				Сірни- ки, (10 коробок)
					соняш- никова	коноп- ляна	ріпакова	рафінад 1 сорт	рафінад 2 сорт	головний	пісок	
03.08.1914 р.	0-55	3-40	0-30	0-40	н/в	н/в	н/в	5-60	5-40	5-20	4-40	0-12
17.06.1915 р.	0-55	3-60	0-30	0-25	6-00	5-00	5-00	6-85	6-55	5-60	5-45	0-19
16.09.1915 р.	0-55	3-60	0-25 до 0-30	0-40 до 0-45	6-00	5-00	5-00	6-85	6-55	5-60	5-45	0-19
10.10.1915 р.	0-55	3-60	0-25 до 0-35	0-55 до 0-60	6-00	5-00	5-00	7-05	6-75	6-75	5-55	0-19
27.10.1915 р.	0-55	н/в	н/в	н/в	7-40	5-00	5-00	7-35	7-27	7-00	5-90	0-19
24.12.1915 р.	0-55	3-60	0-30 до 0-35	0-55 до 0-60	7-40	5-00	5-00	7-35	7-27	7-00	5-90	0-19
25.02.1916 р.	0-55	н/в	н/в	н/в	9-60	5-00	5-00	7-25	7-35	7-00	5-90	0-25
22.03.1916 р.	0-55	н/в	н/в	н/в	9-60	5-00	5-00	н/в	н/в	н/в	н/в	н/в
28.09.1916 р.	0-55	н/в	0-80 до 1-00	0-80	н/в	н/в	н/в	7-20	н/в	н/в	5-80	н/в
08.12.1916 р.	0-55	н/в	1-20	1-00	н/в	н/в	н/в	10-20	10-40	10-00	8-20	н/в

* Наведено гуртові ціни для продажу з магазинів.

** Як виключення, на овочі встановлювалися лише роздрібні ціни в коп./фунт.

Джерело: складено автором на основі: Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 49, арк. 1, 3, 4, 18, 23–25; ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 64, 68, 251, 252, 256; ф. 78, оп. 11, спр. 30, арк. 6.

Додаток В

Довідкові ціни та обов'язкові ціни на випечений хліб за 1914–1917 рр. у м. Єлисаветграді

Станом на	Пшеничний хліб						Житній хліб					
	1-го сорту		2-го сорту		3-го сорту		Світлий*		Темний**		Повністю житній	
	Гурт руб. коп./пуд	роздріб руб. коп./ фунт	Гурт руб. коп./пуд	роздріб руб. коп./фунт	Гурт руб. коп./пуд	роздріб руб. коп./фунт	Гурт руб. коп./пуд	роздріб руб. коп./фунт	Гурт руб. коп./пуд	роздріб руб. коп./фунт	Гурт руб. коп./пуд	роздріб руб. коп./фунт
03.08.1914 р.	не вст.	0-05¼	не вст.	0-04½	не вст.	0-04¼	не вст.	не вст.	не вст.	не вст.	0-02¼	0-02¼
17.06.1915 р.	1-95	0-05½	1-55	0-04½	1-35	0-03½	1-05	0-02¾	1-20	0-03¼	1-10	0-03½
16.09.1915 р.	1-85	0-05	1-50	0-04	1-25	0-03½	1-00	0-02¾	1-00	0-02¾	0-90	0-02
10.10.1915 р.	2-10	0-05½	1-75	0-04½	1-50	0-04	1-00	0-02¾	1-00	0-02¾	0-90	0-02½
27.10.1915 р.	2-10	0-05½	1-75	0-04½	1-50	0-04	1-00	0-02¾	1-00	0-02¾	0-90	0-02½
24.12.1915 р.	2-10	0-05½	1-75	0-04½	1-50	0-04	1-00	0-02¾	1-00	0-02¾	0-90	0-02½
25.02.1916 р.	2-35	0-06½	1-95	0-05¼	1-75	0-04½	1-55	0-04¼	1-35	0-03¾	1-30	0-03½
22.03.1916 р.	2-65	0-07	2-20	0-06	1-90	0-05	1-60	0-04½	1-45	0-04	1-30	0-03½
28.09.1916 р.	не вст.	0-08½	2-70	0-07½	2-40	0-06½	2-00	0-05½	1-80	0-05	1-60	0-04½
08.12.1916 р.	4-20	0-11	3-60	0-09½	2-70	0-07	н\в	н\в	н\в	н\в	2-10	0-05½
01.05.1917 р.	н\в	0-12½	н\в	н\в	н\в	н\в	н\в	н\в	н\в	н\в	н\в	0-08½

* 2 доли пшеничного, 1 доля житнього борошна.

** 2 доли житнього, 1 доля пшеничного борошна.

Джерело: складено автором на основі: Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 49, арк. 1, 3, 4, 18, 23–25; ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 64, 68, 251, 252, 256; ф. 78, оп. 11, спр. 30, арк. 6.

Додаток Г

Довідкові ціни на борошно за 1914–1916рр. гурт/роздріб* у м. Слісаветграді, руб. коп./куль**

Станом на	Пшеничне борошно										Житній хліб		
	в\с № 0000	в\с № 000	в\с № 00	в\с № 0	1-го с.	2-го с.	3-го с.	4-го с.	5-го с.	6-го с.	7-го с.	Прос-того помолу	вдсів-не
03.08.1914 р.	н\в	н\в	н\в	н\в	9-00	8-50	8-25	8-00	7-75	7-00	5-75	0-95	1-00
17.06.1915 р.	н\в	н\в	н\в	н\в	10-00	9-50	9-25	9-00	8-75	7-75	6-25	1-20	н\в
16.09.1915 р.	н\в	н\в	н\в	н\в	9-25	8-75	8-50	8-25	8-00	6-50	5-50	0-90	н\в
10.10.1915 р.	н\в	н\в	н\в	н\в	10-50	10-00	9-75	9-50	9-25	7-75	6-75	0-90	н\в
27.10.1915 р.	н\в	н\в	н\в	н\в	12-50	12-25	12-00	11-75	11-50	10-00	8-75	1-05	н\в
24.12.1915р.	н\в	н\в	н\в	н\в	12-50	12-25	12-00	11-75	11-50	10-00	8-75	1-05	н\в
25.02.1916 р.	14-00	13-50	13-25	13-00	12-50	12-00	11-25	9-75	8-00	н\в	н\в	1-30	н\в
22.03.1916 р.	14-00	13-50	13-25	13-00	12-50	12-00	11-25	9-75	8-00	н\в	н\в	1-30	н\в
21.12.1916 р.	н\в	н\в	н\в	н\в	18-50	14-50	10-80	н\в	н\в	н\в	н\в	н\в	н\в

* Для оптово-роздрібного продажу з лавок ціна збільшується на 0-25 руб. коп./куль борошна.

** 1 куль має 5 пудів.

Джерело: складено автором на основі: Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 49, арк. 1, 3, 24; ф. 78, оп. 11, спр. 24, арк. 64, 68, 251, 252, 256; ф. 78, оп. 11, спр. 30, арк. 6.

Додаток Д

Такси на м'ясні продукти за 1914–1917рр. у м. Єлисаветграді, руб. коп./фунт

Станом на:	М'ясо ВРХ				М'ясо свиняче		М'ясо овець та кіз	Сало внутрішнє			Сало кускове		Ковбаса	
	філе	1 сорт	2 сорт	3 сорт	жирне	пісне		теляче	свиняче	овече	товсте	тонке	з рубленого м'яса	з м'яса
01.09.1914 р.	0-18	0-13	0-10	0-07	0-15	0-12	0-18	0-18	0-25	0-14	н\в	н\в	н\в	н\в
14.03.1915 р.	0-20	0-15½	0-11½	0-08	0-15	0-12½	0-18	0-20	0-25	0-20	н\в	н\в	н\в	н\в
15.02.1916 р.	н\в	0-19	0-15½	0-12	0-19	0-15	0-22	0-25	0-30	0-25	н\в	н\в	н\в	н\в
02.04.1916 р.	0-30	0-25	0-20	н\в	0-28	0-25	0-25	0-35	0-35	0-35	н\в	н\в	н\в	0-30
10.05.1916 р.	н\в	0-35	0-35	0-20	0-35	0-35	0-35	0-35	0-35	0-35	0-40	0-45	0-39	0-45
17.06.1916 р.	н\в	0-35	0-35	0-20	0-35	0-35	0-28	0-35	0-35	0-35	0-40	0-45	0-39	0-45
21.12.1916 р.	0-30	0-45	0-45	н\в	0-50	0-50	0-45	0-50	1-00	0-50	0-80	0-60	0-50	0-60
01.05.1917 р.	0-70	0-70	0-70	0-30	0-65	0-65	0-75	0-75	1-00	0-75	1-00	0-80	0-79	0-85

Джерело: складено автором на основі: Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 11, спр. 49, арк. 4, 5, 7, 15, 26, 29, 67а; ф. 78, оп. 11, спр. 21, арк. 42, 57.